

Quan el castellà copiava el català

Autor: Jordi Badia i Pujol

Data de publicació: 20-07-2020

Hem aplegat en un dos articles d'En Jordi Badia i Pujol, publicats respectivament a Vilaweb el 3 i el 17 de juliol dins la secció 'ras i curt', sobre mots castellans manllevats del català. El castellà en té més de tres-cents que en el curs de la història ha copiat de la nostra llengua: 'clavel' 'cohete', 'añorar', 'guante', 'faena', 'correo'... O mots com ara 'papel', 'reloj' i 'viaje'. Fins i tot 'quijote'.

En la llengua castellana hi ha, si més no, tres-cents cinquanta paraules provinents del català (segons que reconeix el Diccionario de la lengua española). N'hem fet una tria. Repassarem trenta d'aquests mots que el castellà ens ha manllevat. Som-hi.

Tothom pot intuir que alioli, moncheta, moscatel i masía són paraules que el castellà ha copiat del nostre vocabulari i simplement ha adaptat fonèticament. Tampoc no ens sorprendrà que butifarra, charnego, ensaimada, escalivada, escudella, fideuà, fuet, paella, resopón i trabucaire hagin seguit el mateix camí.

Però, llevat que siguem de les terres de l'Ebre, dels Ports o del Maestrat, potser no sabrem que panoli és un terme ben català. I si no ens ho explica ningú, segurament ens sorprendrà que chuleta provingui de la nostra llengua. I ignorarem encara que chafardero ve de safareig. I que cohete, clavel, correo i forastero també són catalanismes. I fins i tot macarra!

añorar

El verb añorar castellà és agafat del català enyorar, mot que ja feia servir Ramon Llull al segle XIV. Prové del llatí ignorare, que si d'entrada volia dir 'ignorar' amb el temps va passar a significar 'ignorar on és algú', és a dir, no saber on és, i més tard 'trobar-lo a faltar'.

avería

En castellà, de fet, ja en tenien una, d'avería, però amb una altra valor: 'conjunt d'ocells de corral' (en català, aviram). Tanmateix, amb el significat de 'dany (de mercaderies, d'aparells...)', avería és un manlleu del català avaria, emprat ja el 1258, que prové de l'àrab awariya, 'mercaderia avariada'.

chafardero

Probablement, molta gent pensa que xafarder és un castellanisme i que en català correcte és tafaner. Doncs resulta que no tan sols és un mot ben català, sinó que el castellà fa temps que ens el va copiar. Prové de safaretger, perquè als safareigs públics s'hi anava a rentar la roba, però també a xerrar i a tafanejar. D'ací vénen també les expressions fer safareig i haver-hi safareig.

chuleta

Qui ho diria, que chuleta ve del català, oi? En l'ús figurat, 'apunts que fa servir un alumne per a copiar a classe o en un examen', és un terme ben difícil d'eradicar. No sé per què, però tota alternativa sembla coixa (ni apuntador, ni paperet, ni m'han enxampat copiant, ni...). Doncs es veu que chuleta ve de xulla ('costella' o 'cansalada'), mot encara ben viu al País Valencià. En català antic era ensunya, provinent del llatí axungia ('greix, sèu').

clavel

Aquest nom castellà és agafat directament de clavell, que tenim documentat en català ja a final del segle XIV. És un diminutiu de clau, perquè tant l'olor com la forma de la flor tenen una retirada amb les del clau d'espècia. No és pas l'únic mot castellà acabat en -el que és agafat d'un de català acabat en -ell.

cohete

Encara que la hac ens pugui confondre, el mot cohete és una còpia del nostre coet. A l'hora d'establir-ne l'origen, l'etimòleg Joan Coromines dubta si prové del català antic i dialectal coa ('cua') o bé del llatí caudatus ('amb cua'). En canvi, segons el lingüista suís Wilhelm Meyer-Lübke ve del francès coé ('que té cua'). En català, el tenim documentat del 1445.

correo

Fa segles, en francès es formà el mot corlieu (literalment, 'correlloc'), amb el significat de 'missatger'. I el català el copià, però hi féu modificacions, com ara convertir -rl- en -rr-, per influència del verb córrer. I al cap d'un temps, el castellà va fer seu no pas el terme francès, sinó el català, i simplement hi va canviar la vocal final. Això de copiar d'una llengua que ha copiat d'una altra també passa ara, però a la inversa: molts catalans diuen xàndal o xòfer (forma acceptada pel IEC!) no pas copiant el francès originari, sinó el castellà.

faena

El mot català faena ve del llatí vulgar facenda (en llatí clàssic, hacienda), que volia dir 'coses que han de ser fetes'. A la major part del domini lingüístic avui es diu feina, però la forma antiga es manté encara intacta no tan sols al País Valencià, sinó també en bona part del català nord-occidental (pronunciat també faiena). De l'originari hacienda en va sortir el castellà hacienda, però la faena la van copiar del català.

forastero

Si mirem ve el mot castellà forastero no ens ha de semblar estrany que sigui copiat: és el nostre foraster amb una -o final i prou. El tenim documentat d'ençà del segle XIV i sembla que és una alteració de forester, provinent de forest, que en català (i en occità) antic volia dir 'poblet fora de la població' i també 'bosc'.

guante

Un altre mot amb una semblança gairebé total entre català i castellà, que delata que l'una llengua el va copiar de l'altra. El mot quant, emprat ja pel cronista Bernat Desclot al segle XIII, fou manllevat del germànic want, amb aquest mateix significat. I el castellà el va copiar de la nostra llengua.

macarra

Els etimòlegs asseguren que el mot castellà macarra prové del català macarró (amb el significat de 'qui viu dels guanys d'una prostituta'). I alhora diuen que el català el copià del maquereau francès (llengua que quan ha de designar la pasta fa servir un mot diferent: macaroni). El cas lamentable és que avui hi hagi tanta gent que en català faci servir el castellanisme macarra, en compte de macarró. El castellà ens copia un mot i nosaltres ens encaterinem de la còpia... Com hi ha món!

mercería

Fa segles que el castellà va manllevar el mot mercer (i el derivat mercería) del català. Si els diccionaris tenen raó, en català merceria deriva de mercer, però es veu que en castellà mercero deriva de mercería. Coromines explica que mercer, documentat ja al segle XIII, prové d'un hipotètic merç del català antic, provinent del llatí merx, que volia dir 'mercaderia'.

molde

El castellà va manllevar el mot antic motle (forma encara viva al País Valencià i a les terres de l'Ebre). Després d'un moviment de les consonants interiors (metàtesi), el motle va esdevenir molde, en castellà. El nom català és agafat del llatí modulus, que vol dir 'mida'. D'aquest mateix mot llatí, sense evolucionar, en va sortir mòdul.

naipe

És ben curiós que avui tothom digui carta (i joc de cartes) i quasi s'hagi perdut el mot naip, que, segons el Diccionario de la lengua española, el castellà va copiar del català. El mot català no se sap ben bé d'on prové: hi ha qui diu que de l'àrab ma'ib, que vol dir 'censurable', i hi ha qui diu que del francès naïf, 'ingenu', aplicat al trumfo més petit que vencia totes les cartes.

panoli

I acabem l'article d'avui amb un mot que té una història curiosa: panoli. El panoli és una coca pròpia de Tortosa, del Maestrat i dels Ports, feta adés amb vi blanc, adés amb aiguardent. L'origen del mot és el sintagma pa en oli. Un panoli, figuradament, és un beneit. Igualment, a Mallorca pamboli té aquests mateixos significats, literal i figurat. I el castellà, quan va copiar el mot, solament s'endugué el segon. Als Països Catalans fa segles que mengem pa amb oli, que sembla que és el precedent del pa amb tomàquet.

El mot 'quijote' prové del català 'cuixot'.

Si ens diguessin que payés és un mot d'origen català potser no ens faria estrany, perquè és molt semblant al nostre pagès. Ja ens costaria més de veure la semblança entre somatén i sometent, que n'és l'origen; i encara més entre siroco i el nostre xaloc. Però segurament us sorprendrà d'allò més que el nom de l'obra cabdal de la literatura castellana tingui origen català. Doncs sí, quijote ve del català. Ep! No diem que l'obra sigui d'autor català, eh? Això és un terreny reliscós que no trepitjarem pas. Parlem del mot i prou. Avui, doncs, veurem quinze mots més que el castellà va copiar del català. Anem a pams.

pantalla

Tot i alguns dubtes, sembla que el castellà va agafar el mot pantalla de la nostra llengua. Joan Coromines, que hi dedica una explicació molt extensa, diu que ve d'un encreuament de pàmpol i ventalla i desgrana els arguments per a demostrar que el mot és català i que el castellà el va copiar, i no pas a l'inrevés, com hom va creure durant anys. Diu també que en va parlar amb Pompeu Fabra i que no el va convèncer: pantalla no fou incorporat al Diccionari general de la llengua catalana fins l'any 1966, quan Fabra ja feia disset anys que era mort.

papel

Ací no hi ha cap dubte. El mot papel és agafat del català paper. I la nostra llengua l'agafa del llatí papyrus, que al seu torn l'havia agafat del grec pápyros 'pàpir'. Segons Coromines, el català el va transmetre a la resta de llengües europees, 'quan descabdellàrem la fabricació de paper apresada dels àrabs i moros'. En català, el tenim registrat d'ençà del 1249, en un document de Cotlliure.

peaje

Hi ha dubtes si el castellà va agafar aquest mot del català peatge o del francès péage. El cas és que ja el 1278 tenim documentada la frase 'Fer o posar peatge e noua leuda al regne de Malorcha'. El diccionari Alcover-Moll diu que és un 'tribut que es pagava pel dret de transitar pels camins'. I el considera un 'mot antic', potser perquè ni Alcover ni Moll no sospitaven amb quina força revifarien els peatges als Països Catalans...

percha

Com peaje, l'origen de percha també se'l disputen el català i el francès. És agafat del llatí pertica i designa un peça llarga i prima. S'anomena perxa, per exemple, la barra que es fa servir per batre les branques dels arbres i fer-ne caure el fruit, o bé el pal amb què s'empeny una barca quan es treu a la mar. També és una perxa la peça llarga amb clavilles per a penjar-hi roba, menjar, etc.; i, partint d'ací, el castellà féu servir aquest nom per a anomenar l'estri lleuger amb un ganxo al capdamunt, que nosaltres anomenem penjadoro penja-robes.

petar

Probablement, el darrer mot que el castellà ha manllevat al català és petar. Curiosament, el diccionari castellà atribueix al nostre petar català un significat que no registra cap diccionari català: 'agradar' ('Amb aquesta coreografia, ho petarem'). Aquest significat és probablement una extensió del de 'esclatar' o de 'trencar', que ha donat frases fetes com ara petar-se de riure. El verb petar prové, és clar, de pet (del llatí peditum).

picaporte

El mot català picaportes o picaporta té, segons l'Alcover-Moll, tres significats: 'peça de ferro penjada en una porta que serveix per a trucar', 'trena de cabells en forma de 8 subjectada a la coroneta' i 'captaire, persona que demana caritat de porta en porta'. Per al primer d'aquests significats, el castellà tenia aldaba, però va afegir-hi el mot picaporte, agafat del català, al qual va donar també el significat de 'maneta d'una porta'.

pincel

A l'article anterior vam dir que clavel era un dels mots castellans amb la terminació -el que provenien del català. També en són exemples bajel, burdel, cordel, doncel, granel, novel, riel... i pincel, copiat de pinzell. L'origen del mot català és ben curiós: prové del llatí penicillus, que és un diminutiu de peniculus, que alhora és diminutiu de penis, un mot que en llatí tenia tres significats: 'cua', 'pinzell' i 'membre viril'. En un document del 1351 ja tenim documentat pinzell, en català.

prensa

El mot català premsar ve del llatí pressere, amb una m afegida per influx de prémer. Justament aquesta m –convertida en n– revela que el castellà prensar (i prensa) és agafat del català i no pas directament del llatí. La premsa és un aparell compost de dos elements amb què es pot subjectar, estrènyer, esclafar, imprimir... alguna cosa. De premses, n'hi ha de menes i utilitats diverses: per a subjectar fustes que s'han d'encolar, per a doblegar planxes, per a extreure el suc del raïm... i, naturalment, per a imprimir.

quijote

És, segurament, el manlleu més sorprenent: el mot quijote, que dóna nom al personatge i a la novel·la de més renom de la literatura castellana, ve del català cuixot, que tenim documentat d'ençà del 1289. És un derivat de cuixa i vol dir 'cadascuna de les dues parts d'uns pantalons que cobreix una cama'; també s'anomena camal. Un altre significat de cuixot és 'part de l'arnès que defensa cada cuixa', anomenada també cuixera. És probable que el nom del cavaller de la Manxa vingui d'ací. Però si el castellà ens va manllevar cuixot(quijote), nosaltres li vam manllevar quijote (quixot): 'home arrossegat a empreses temeràries, desproporcionades a les seves forces'. Són els anants i vinents de les llengües.

reloj

Un altre mot molt usual del castellà que prové del català és reloj, agafat del nostre rellotge. L'evolució d'aquest mot en català és ben curiosa. El grec horológion ('rellotge de sol o de sorra') era un compost de hora –'hora'– i lógion –'que diu'–; per tant, volia dir textualment 'que diu l'hora'. Passà al llatí, amb la forma horologium, que en català va

donar orolotge. Les formes antigues eren orolotge i orelotge. De mica en mica, es van anar confonent l'orolotge i l'orelotge amb lo rolotge i lo relotge. Aquesta darrera forma fou la que s'imposà i més tard s'hi palatalitzà la l.

retrete

Qui ho diria, oi, que un mot com retrete, que sembla tan castís, prové del català (o de l'occità) retret? Un dels significats que tenia aquest mot en català antic era 'cambra privada on hom pot isolar-se de la comunicació amb els altres'. Vegeu-ne aquest exemple de Tirant lo Blanc: 'Yo us poré posar dins en lo retret là on ella farà lo bany.' El castellà, copiant-ne aquest significat, va circumscriure el retrete a la cambra 'dotada de les instal·lacions necessàries per a orinar i evacuar el ventre.'

salvaje

Hi ha uns quants mots castellans acabats en '-aje' que provenen del català (o de l'occità): linaje, peaje, viaje... i també salvaje. El català salvatge és procedent del llatí salvaticus, variant de silvaticus ('propri del bosc'); té, doncs, el mateix origen que selva, silvestre, silvicultura... El tenim documentat en català d'ençà del 1271. 'Encalçar les bèsties saluatges', ja deia Ramon Llull al Fèlix o llibre de meravelles.

sastre

Sense fer-hi cap canvi, el castellà va adoptar el català sastre per anomenar un ofici que avui dia ha mig desaparegut. Prové del llatí sartor, derivat del verb sarcire ('apedaçar'), del qual procedeix sargir. En català antic era sartre, com és encara en occità. Si Sartre és un cognom en francès (potser d'origen occità), ho és així mateix Sastre en català, Taylor en anglès, Schneider en alemany...

trébol

També el nom d'aquesta lleguminosa és agafat del català, de trèvol. De fet, és un nom que abasta desenes d'espècies de tres gèneres diferents (Trifolium, Melilotus i Medicago), amb noms tan curiosos com ara trèvol vellutat, trèvol pelut, trèvol pudent i trèvol de mamella de vaca. Prové del llatí vulgar *trifulus, que, al seu torn, procedeix del grec tríphyllon, compost de tri- -'tres'- i phýllon -'fulla'-.

viaje

Un altre mot acabat en -aje, que ja hem anunciat abans. De la llista que oferim avui, viaje és un dels més usats. Ve del català o de l'occità viatge, que alhora procedeix del llatí viaticum. Curiosament, en llatí 'viatge' es deia iter; i viaticum significava 'provisions o diners per a un viatge'. En català, viatge és registrat ja al segle XIII: 'La pobre fembra plora per gog com ve son marit de lonc viatge', diu Llull.

I ací acabem aquest viatge, aquesta tria de catalanismes del castellà. Recordeu que la llengua veïna té molts més mots procedents de la nostra. La Viquipèdia en compta més de tres-cents!

03.07.2020 21:50

17.07.2020 21:50

OPINIÓ > RAS I CURT

VILAWEB

Jordi Badia i Pujol

<https://www.vilaweb.cat/noticies/quant-el-castella-copiava-el-catala-i/>

<https://www.vilaweb.cat/noticies/quant-el-castella-copiava-el-catala-ii/>